

RAĐANJE JERETIKA. SUĐENJE MILOVANU ĐILASU I VLADIMIRU DEDIJERU 1955, priredili Kosta Nikolić i Srđan Cvetković, Institut za savremenu istoriju/Altera, Beograd 2011, 315 str.

Poslednje godine obeležene su obnovljenim interesovanjem naučnih krugova, ali i šire javnosti za biografiju i ideje Milovana Đilasa. Tako su održani, ili se pripremaju, međunarodni naučni skupovi (Beograd, septembar 2011; Nikšić, april 2012), takođe je objavljeno nekoliko monografija i publicističkih dela, a u toku je i sudski postupak Đilasove rehabilitacije. Knjiga Koste Nikolića i Srđana Cvetkovića, *Rađanje jeretika. Suđenje Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru 1955*, deo je procesa aktuelizovanja Đilasovog delovanja, ali predstavlja i posebnost jer je reč o monografiji dopunjenoj priređenim istorijskim izvorima. U tom smislu, prvi deo knjige (7–79) sastoji se od šire kontekstualizacije suđenja Đilasu i Dedijeru i to kroz prikaz fenomena državne represije u vremenu 1945–1989. S druge strane, izvornu građu čine stenografske beleške nastale na prvom od četiri sudska procesa Đilasu, inače zatvorena za javnost. Na prvom tajnom procesu, iz januara 1955, pored Đilasa, Vladimir Dedijer je takođe bio optužen i osuđen. Zanimljivost je da se originalne stenografske beleške nalaze u Biblioteci Instituta za savremenu istoriju, stoga je objavljivanje ove građe još značajnije imajući u vidu dostupnost građe širem krugu zainteresovanih za proučavanje početaka Đilasovog disidentstva.

U prvom poglavlju, *Politička represija u socijalističkoj Jugoslaviji*, autori iznose presek opšteg stanja u drugoj Jugoslaviji kada je reč o političkim slobodama i državnoj represiji. Osvrnuli su

se na motive državnih organa, ali i onih prema kojima je reakcija države bila usmerena. Tako je prvi period neposredno posle završetka Drugog svetskog rata bio praćen revolucionarnim terorom, masovnim pogubljenjima i zatvaranjima. Talasi represije su u svakoj deceniji zahvatali različite slojeve stanovništva, mada je opozicija zadržavala svoju raznovrsnost. Tako su hapšeni nacionalisti i separatisti različitih profila i nacija, zatim ostaci predratnih stranaka i pokreta. Međutim, pojavila se i opozicija koja je stasala unutar redova samih komunista, najpre u okviru sukoba sa Staljinom 1948. a potom i ona koja je zagovarala nezavisno i slobodno političko delovanje.

Jugoslovenski slučaj nosio je i mnoge osobenosti u odnosu na sovjetske uzore u obračunu sa političkim protivnicima. Naime, u komunističkoj Jugoslaviji talasi uskraćivanja političkih sloboda smenjivali su se sa periodima liberalizacije, a sve u zavisnosti od više okolnosti, pri čemu su spoljnopolitički obziri, naročito prema Zapadu, zauzimali važno mesto. S druge strane, spoljnopolitički uspesi bili su bitni i za održanje unutrašnjeg društvenog sistema, ideologije i kulta ličnosti Josipa Broza, a ove okolnosti su došle do izražaja i prilikom suđenja 1955. Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru. Autori su uzeli u obzir i tradicije koje su komunisti nasledili preuzimanjem vlasti, a koje su uticale na razumevanje koncepta političkih sloboda, poput mitologizacije, odsustva demokratskih tradicija, zakašnele modernizacije i masovne nepismenosti.

U drugom poglavlju (*Milovan Đilas – prvi jeretik*) prati se postepena politička evolucija Milovana Đilasa, i to od gorljivog komunističkog revolucionara do zagovornika ideja koje su činile suš-

tinske odlike građanske demokratije. U ovoj celini autori su se iscrpno osvrnuli na literaturu o Milovanu Đilasu, ali i na njegove radove koji su većim delom objavljeni u inostranstvu. Biografski odeljak posvećen Đilasu prati ključne etape njegovog revolucionarnog puta kao i književnog rada. Tu su studije u Beogradu na grupi za jugoslovensku književnost, zatim članstvo u ilegalnoj KPJ 1932. i hapšenje 1933, a po okupaciji Kraljevine Jugoslavije odlazak i borba protiv italijanske vojske u Crnoj Gori. Autori su se uzdržano osvrnuli i na sporne momente iz Đilasove biografije, poput optužbi za *leva skretanja* ili odgovornosti za surov obračun sa političkim pristalicama SSSR-a posle 1948. Među pozicijama koje je Đilas zauzimao izdvajaju se najviša funkcija u Agitpropu, članstvo u Centralnom komitetu kao i mesto u Politbirou KPJ. Početkom 1953. Đilas je zauzimao i mesto potpredsednika vlade kao i predsednika Skupštine. Istovremeno, predvodio je niz važnih jugoslovenskih delegacija u inostranstvu, a upravo ove intenzivne kontakte sa inostranstvom Đilasovi protivnici će tumačiti kao presudne za razvoj njegovih *spornih* stavova.

U okviru političkog konteksta pada Milovana Đilasa, autori su se osvrnuli i na ideološka kretanja unutar Jugoslavije, promene u gledanju na nacionalno pitanje, *klasnu borbu*, ali i promene u karakteru jugoslovenstva posle *eliminisanja* prosovjetske opozicije. Posebno je zanimljivo vremensko određivanje prvih Đilasovih kritičkih nastupa. U tom smislu naglašava se da je Đilasovo disidentstvo započelo još u vremenu 1948–1950, da bi do konkretnih izjava došlo 1951. kada se govorilo o neophodnosti borbe protiv monopola u oblasti *ljudskog mišljenja*. Dalji razvoj njegovih

ideja o slobodnom raspravljanju i mišljenju unutar Partije nastupio je sa člancima objavljenim u *Borbi* i *Novoj misli*. Tada su izneti stavovi sasvim suprotni vladajućoj grupaciji SKJ, koja je okarakterisana kao *birokratska kasta*, dok je moral rukovodećih kadrova ocenjen kao *degenerisan*. Svakako najupečatljiviji Đilasov tekst toga vremena je *Anatomija jednog morala*. Usledio je III plenumu posvećen *Đilasovom slučaju*. Optužen za cepanje Partije, Đilas se na plenumu praktično odrekao svojih stavova.

Događaji oko III plenuma bili su samo etapa Đilasovog disidentstva. *Vreme razlaza* naslov je trećeg poglavlja, u kome se izlaže situacija posle 1954. Uprkos samokritici na pomenutom plenumu Đilas je davao kritičke izjave stranim novinarima što ga je, zajedno sa Vladimirom Dedijerom, i dovelo pred sud januara 1955. To je bio početak Đilasovog otvorenog i gotovo neprestanog spora sa jugoslovenskim rukovodstvom. Po izlasku iz zatvora 1966. godine Đilas je stekao status najznačajnijeg istočnoevropskog disidenta koji se nalazio pod budnim okom kako jugoslovenskih državnih organa tako i zapadnog javnog mnjenja.

Sa narednim, četvrtim poglavljem dolazi do izražaja dokumentarna vrednost ove knjige (*Suđenje Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru – stenografske beleške*). Rukopis počinje javnim delom pretresa, 24. januara 1955. Posle čitanja optužnice jasno je da se Đilas i Dedijer terete zbog stavova iznetih u izjavama iz decembra 1954. a koje su objavljene u stranim medijima. Naime, optuženi su da su davali klevetničke izjave stvarajući time utisak da se u Jugoslaviji primenjuju nedemokratske metode. Takođe, optuženi su i da su momenat u

kome su odlučili da se oglase posebno izabrali sa namerom da uruše ugled zemlje. Konačno, njihov navodni cilj bio je da podriju vlast i izazovu mešanje inostranih krugova u unutrašnje stvari Jugoslavije.

Već u navođenju osnovnih biografskih podataka bilo je jasno da će se Đilas držati sasvim suprotno stavu koji je zauzeo na III plenumu. Za ilustraciju može se navesti detalj iz formalnog, uvodnog prikupljanja osnovnih podataka optuženog. Tako je na pitanje predsednika Suda da li je osuđivan Đilas odgovorio: *U staroj Jugoslaviji osuđivan. U novoj nisam još.* (82). Usledila je postepena rekonstrukcija sastanka sa stranim novinarima, ali uz neprestana suokobljavanja i razjašnjenja optuženih pre svega sa tužiocem, a zatim i sa predsednikom suda. Kroz naizgled bezazlene digresije i pojašnjenja detalja iz optužnice naziru se ne samo ideje zbog kojih je Đilas pao u nemilost, već i pogledi na razvoj političkih sloboda i mnogih drugih važnih pojmova poput vrednosti Ustava, zakonitosti ili prava na kritiku. Đilasovo poznavanje rada Partije i njenih ograničenih mogućnosti za kritičko mišljenje, ali i osnovnih demokratskih načela čini ove stenografske beleške veoma zanimljivim istorijskim izvorom ne samo za preciziranje Đilasovih stavova već i za viđenje načina na koji su predstavnici jugoslovenskih državnih organa doživljavali svoju ulogu i ovlašćenja.

Đilas je suštinu svojih ideja iznosio u kratkim izjavama. U delu rasprave o mogućnostima za izražavanje kritike u okviru institucija Partije, on je izjavio: *Apsolutno nema nikakvog značaja da li je većina ili manjina za mene, nego imam li ja pravo da iznosim svoje mišljenje* (130). Posebno mesto ima i Đilasovo pozivanje na Statut Partije kojim se predviđala borba mišljenja u okviru demokratskog

centralizma. Naslov knjige, *Rađanje je-retika*, sasvim je odgovarajući jer je Đilas više puta branio upravo ovu reč, *je-retik*. Nju je upotrebio u izjavi datoj stranoj štampi kada je želeo da istakne pritisak kojem je bio izložen ne bi li se odrekao sopstvenih stavova. Stenografske beleške su ispunjene nizom nezavršenih rečenica. Reč je o međusobnim prekidanjima, upadicama, komentarijima upućenim posmatračima ili osoblju suda, ali i kratkim izjavama koje su svedočile o umoru i napetosti svih učesnika suđenja. Upravo ovakvi elementi dodatno dočaravaju atmosferu na ovom procesu.

U narednom odeljku stenografskih beležaka pod naslovom *Dokazni postupak*, prešlo se na pojedinosti spornih događaja. Pročitana je izjava koju je Đilas dao dopisniku *Njujork tajmsa* iz Beograda. U ovom tekstu, pored pomenutih koncepata koje je Đilas zagovarao, ističe se još nekoliko ideja kao što su misao o stvaranju dvopartijskog sistema ili ocena da će savremena tehnologija učiniti nemogućim da Jugoslavija kao mala zemlja zadrži totalitarni aparat.

Situacija u kojoj se nalazio drugooptuženi Vladimir Dedijer bila je nešto drugačija, a njegov spor ostao je manje poznat javnosti. Dedijer je bio jedini član Centralnog komiteta koji je ustao u odbranu Đilasa zbog čega se našao pod veoma snažnim i raznovrsnim pritiscima. Posle neprijatnog sastanka sa Kontrolnom komisijom Dedijer je bio taj koji je odlučio da se obrati stranim novinarima. Požalio se na niz neformalnih mera državne represije. Iako ih nije izneo u ovoj izjavi Dedijer je na suđenju pomenuo konkretne teškoće sa kojima se suočio, poput blokiranja bankovnog računa, iznenadnog nepoštovanja njegovih autorskih prava, izbacivanja iz stručnih udruženja, zatim zahteva da se

odrekne prijateljstva sa Đilasom ili pritisaka kojima je bila izložena njegova supruga. Kao i u slučaju Milovana Đilasa i Vladimir Dedijer je predstavljao dojučerašnjeg visokog državnog funkcionera i iskrenog partizanskog borca. Zahvaljujući svom iskustvu i znanju Dedijer je poput Đilasa osporio zakonitost neformalnih mera pri čemu se pozvao na Ustav i konkretne tačke Deklaracije o ljudskim pravima. Bez obzira na argumente optuženih ili njihovih branilaca Đilas je osuđen na kaznu zatvora od 18 meseci, uslovno na 3 godine, dok je Dedijer osuđen na 6 meseci zatvora, uslovno na 2 godine.

Ovaj sudski spor je ostao upamćen i po veoma hrabrim nastupima obojice advokata, Đilasovog branioca Veljka Kovačevića i Ive Politea, zastupnika Vladimira Dedijera. O teškoćama advokature autori Nikolić i Cvetković su govorili u prvom delu knjige, ali argumenti i način pristupa Kovačevića i Politea u ovom sporu upečatljivo svedoče o problemima ove nezavisne profesije u vremenu političkih procesa. Na samom kraju rukopisa nalazi se *Prilog kojeg je Đilas u svoju odbranu napisao i predao Sudu*, a koji zbog dužine nije pročitao na samom suđenju. Ova vredna celina ispunjena je samorefleksijom, a tačke optužnice pobijaju se smelo i argumentovano.

Knjiga poseduje imenski registar kao i osam vrednih fotografija Milovana Đilasa koje pripadaju različitim etapama njegove revolucionarne i disidentske aktivnosti

Knjiga *Rađanje jeretika. Suđenje Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru 1955.* predstavlja važan doprinos proučavanju istorije ideja i mehanizama države represije druge Jugoslavije. Odlukom da objave stenogram sa prvog, tajnog suđenja Đilasu autori su prepoznali kritič-

nost upravo ovog perioda za uobličavanje kako Đilasovih ideja tako i reakcija države. Situiranje stenograma u širi istorijski kontekst takođe se pokazalo ispravnim jer su autori time značajno pripremili čitaoca za praćenje toka ovog suđenja. Ova knjiga će biti interesantna stručnoj, ali i široj javnosti. Upravo zbog očekivanog interesovanja većeg broja čitalaca kao jedini nedostatak može se navesti dizajn korica koji ne odgovara kvalitetu samog rukopisa..

Danilo Šarenac